

PALEMONO LEGENDOS PERIFERINIS TURINYS (2)

Lietuvių ir airių atsikraustymo legendų paralelės

Gintaras Beresnevičius

Palemono legendos turinys, kaip rašyta¹, bemaž netyrinėtas. Galimybę jame išvelgti tam tikrą stereotipą, apie pačią legendą informuojantį daugiau nei pasiekiami klausimais, kas ką prigalvojo, bene vienintelis iš istorikų išnaudojo Eligijus Raila: „visi garbingi Palemono nuotykių komentuotojai, kalbėdami apie legendą, iš akių išleido bene esmingiausią kūrybinės paieškos galimybę – kalbėti iš pačios legendos“². Raila pasiūlė savo skaitymo būdą, kaip žvelgti į legendą biblinės tradicijos požiūriu. Tai bene pirmas mėginimas kurti hipotezę apie tai, kas legendoje pasakojama. Manau, palemonianoje tokių skaitymo būdų ir raktų paieškos negali apsiriboti viena ar kita hipoteze. Prieš mėginant nors susivokti, dera sukurti kelias galimas skaitymo versijas, tarp kurių Palemono legenda įgytų jei ne verifikuojamą, tai bent prasmingo ir į gilesnių reikšmių lauką nurodančio teksto pobūdį.

Čia norėčiau panagrinti vieną galimą mąstymo ir lyginimo terpę – keltų, konkrečiai airių, legendinę mitologinę tradiciją.

PIRMA FAZĖ. IŠVYKIMAS, KELIONĖ IR ATVYKĖLIAI

Airių legendinė tradicija, gyvuojanti sagose, tekstologiniu požiūriu gana komplikuota. Tai ir legendos apie airių kilmę, dievus, didvyrius, ir mitai ar jų nuoskalos, ir paprasčiausios pasakos, anekdotai, ir visa tai – jau persunkta krikščioniškais intarpais, istoriniais ir pseudoistoriniais komentarais. Šiuos dalykus randame ir Lietuvos metraštyje, tik dėl ankstyvesnio užrašymo laiko čia nepalyginti daugiau mitologinės medžiagos. Airių sakmės iš žodinės tradicijos užrašytos maždaug X–XV a., jose gausu šokčiojimų, versijų, istorinių, bibliinių, legendinių, mitologinių sampynų,

tačiau mums įdomu tai, kad airiai turi tvirtą tradiciją, pasakojančią apie penkias Airijon atsikrausčiusių atvykėlių bangas.

„Airijos užkariavimų knyga“ (*Lebor Gabala Erenn*) teigia, jog airių protėviai keltai goidelais keliavo nuo Babilono bokšto laikų, yra atėję iš Egipto, Skitijos, Meotidės iki Tirėnų jūros, Kretos, Sicilijos, galiausiai jie užgrobė Ispaniją, iš kurios ir persikraustė į Airiją³. Į akis krenta ir kiek per plati geografija (nors keltų pasaulyje tai reali, ne vien keliavimo, bet ir gyvenimo erdvė), ir Skitijos bei Meotijos (t. y. Azovo) jūros apylinkių sąsaja, jau iš Kalimacho pažįstama „bosporeniška“ jungtis (Libonijus – atsikraustėlių keltų, *keltoskitų* vadas, o Liben yra vieno iš atsikraustėlių žmonos vardas⁴).

Smulkiau tai nusakoma knygoje „Taros valdų nustatymas“ (*Fallsigud Teglach Tara*), plg. vieno iš Airijos karalių, Konaingo Bekeklacho, pasakojimą:

„...iš graikų kildiname savo giminę. Po to, kai buvo pastatytas Nimrodo bokštas ir susimaišė kalbos, atėjome į Egiptą, pakvietė mus faraonas, šios šalies valdovas. Nelas, Fenijaus sūnus, ir Goidelas Glasas valdė mus, kol buvome pietuose. Mes vadinamės fenais nuo Fenijaus ir goidelais nuo Goidelais Glaso. [...] [Airių protėviai su žydais] pabėgo naktį dešimčia faraono laivų per Raudonosios jūros sąsiaurį ir bekrasčių vandenyną, į šiaurės vakarus per Kaukazo kalnus, per Skitiją ir Indiją, per tenykštę jūrą, kuri vadinasi Kaspijos, per Meotijos pelkes, Europą iš pietryčių į pietvakarius, Tirėnų jūrą, kur kairėj pusėj Afrika, pro Heraklio stulpus į Ispaniją, o jau iš čia į šią salą“⁵.

„Lietuvos metraštyje“ rašoma, kad po Nerono giminiščio Palemono konflikto su imperatoriumi jis „išplaukė Viduržemio jūra [...]. Plaukė jis laivais per jūrą į šiaurę ir, aplenkę Prancūziją ir Angliją, įplaukė

¹ Beresnevičius G., „Palemono legendos periferinis turinys: lietuvių kilmės teorija XIII–XV a.“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2000, Nr. 7–8, p. 373–382.

² Raila E., „Lietuvos atradimas, arba Palemono prolegomenai“, in:

Naujasis Židinys-Aidai, 1995, Nr. 5, p. 299.

³ *Predanija i mify srednevekovoj Irlandii*, Moskva, 1991, s. 49.

⁴ *Ibid.*, s. 51.

⁵ *Ibid.*, s. 80–81.

į Danijos karalystę. O Danijos karalystėje įplaukė į jūrą-vandenyną ir jūra-vandenynu priplaukė žiotis, kur Nemuno upė įteka į jūrą-vandenyną⁶. Nieko čia ypatinga, atsikraustėliai tiesiog turi keliauti, ir legendoje aprašoma kelionė. Palemono ir airių legendų sutapimas savaime nieko nereiškia.

Atsikraustėlių Airijon būta penkių bangų, viena iš jų prasidėjo nuo Partholono, antros persikėlėlių bangos vado: „Iš Graikijos atplaukė Partholonas, sūnus Seroso, kuris buvo Sru, Esru sūnaus sūnus, o jis buvo Goidelo Glaso, iš kurio kilo visi goidelai, sūnus. Kai dėl palikimo užmušė jo motiną, tėvą ir brolius, jis ėmė klajoti po pasaulį iš vieno krašto į kitą, kol galiausiai atvyko į Airiją. Priplaukė prie jos ties Inis Saimer iškyšuliu, ir buvo su juo tada aštuoni žmonės. Jie ten gyveno, kol nepasibaigė jų atsargos, po to ėmė medžioti šernus ir paukščius bei gaudyti žuvį. Visoje Airijoje nė vienoje upėje Partholonas negalėjo pagauti žuvies, kol nenuvyko prie Inber Buados ir nerado jos čia. Tada Partholono palydovai pasakė: „Išties, šiose žiotyse gerai kimba!“ „Tegu nuo šiol ir vadinasi Inber Buada!“ – atsakė į tai Partholonas. Nuo to laiko ir sakoma Inber Buada“⁷.

Partholonas, Seros sūnus – Spera, Palemono sūnus? Žinoma, Partholonas – tai ne Palemonas, Spera – ne Sera, bet laikai ir nuotoliai, filologiniai ir kalbiniai trikdžiai... Akivaizdu, kad vieno vardo sutapimas gali būti atsitiktinis, tačiau čia yra du artimi vardai (Spera gali būti tiesiog „atgaline data“ sulotynintas vardas. *Spero* lot. k. – „tikiuosi“, „viliuosi“. „Viltis“ – tinkamas vardas legendiniam pradininko sūnui.) Be to, šią grandinę papildė trečias sutapimas: Sera/Partholonas ir Palemonas/Spera susiję tėvo-sūnaus santykiu. Personažus sieja atvykimas į naują žemę, Airiją ar Lietuvą. Palemono/Partholono išvykimą iš tėvynės sąlygoja tam tikros vietinės nelaimės, persekiojimai. Ar ne per daug sutapimų? Penki atsitiktiniai sutapimai – jau struktūros sutapimas.

Antra, Partholono vadovaujama persikėlėlių banga kelionę baigia liūdnei, plg. visą Airijos apgyvendinimo istoriją (istorijas) atsimenančio Fintano giesmę knygoje „Taros valdų nustatymas“ (*Fallsigud teglach Tara*). Fintanas pasakoja apie įvykius išsyk po Tvano:

Po to pasirodė Partholonas,
Iš graikų šalies, iš rytų,
Aš visus jo pažinau palikuonis,
Nors ir ilgas buvo jo kelias.⁸

Šią taupią informaciją Fintanas praplečia kitoje tos pačios knygos vietoje:

Po to [po tvano] atvyko šlovinga gryniausia tauta,
Gyvenusi Inber Bairchėje,
Aš tapau kilmingos moters vyru,
Aifės, Partholono dukters.

Trumpą laiką po to
Buvau Partholono amžininkas,
Kol iš jo nekilo
Palikuonys gausūs, be skaičiaus.

Nuodėmingas maras užklupo juos,
Į rytus nuo Sliab Elpos [...]
Trisdešimt metų praėjo po to
Iki Nemedo palikuonių atėjimo.⁹

Su Nemedu vėl ištisa istorija. Kaip apibendrinama keltų mitologijos sąvade, žinoma, kad jis nuo Kaspijos ar Juodosios jūros pakrančių atvyksta išsyk po Partholono su keturiais sūnumis, su žmona Macha ir dukterėčiomis (atkreipkite dėmesį – yra penki vyrai). Nemedas yra vadas, jo vardas reiškia „šventasis, pašvęstasis“. Jis kovoja su fomorų gentimi, jo valdymo metu Airijoje atsiranda naujos lygumos, nauji ežerai, tačiau Nemedas miršta nuo epidemijos, be vado likusių atvykėlius ima spausti fomorai, reikalaujantys dviejų trečdalių kasmetinės duoklės, atvykėliai sukyla, bet po laikinų sėkmių pralaimi, išsigelbsti tik vieno laivo įgula¹⁰.

Teodoras Narbutas (beje, keista – Palemono mitologijos niekuo nepraturtinantis), kiek užsiminęs apie Palemoną, kitą skirsnį skiria Nemunui, Nemon. Tai esąs „garsus jūrininkas, kurio atminimą didžiai gerbė Nemuno žemupio lietuviai, ateivis, kaip ankstesnysis [t. y. Palemonas]“. Toliau nupasakojama Nemuno ir jo palydovų kelionė aukštyn Nemunu, Dubysa, o palydovai vadinami jūrininkais ar kareivija. Dar pastebima, kad pagal išlikusį padavimą jis „buvęs garbinamas kaip dievas ir turėjęs savo šventyklą Nemunaityje, ant Nemuno kranto [...]. Pusdievio ir Nemuno vardo panašumas perša mintį, jog tas garsusis atėjūnas, kaip pirmasis jūrininkas, šia upe keliavęs, bus davęs upei savo vardą“¹¹.

Taigi keli esminiai sutapimai. Narbutui Nemunas – karingų jūrininkų „keliautojų vadas“, kaip ir Nemedas yra palyginti negausios karingos jūra atvykusios grupės vadas (keltų mitologijos tyrinėtojai net pabrėžia – ne karalius, o vadas). Nemedas siejamas su religiniais dalykais, jo vardas ir reiškia „šventąjį“, „pašvęstąjį“, o štai Nemunui netgi pastatoma šventykla... Įstabu, kad Narbutas Nemuno su Palemonu netapatina, nors ir gali.

⁶ Lietuvos metraštis. *Bychovco kronika*, Vilnius, 1971, p. 42.

⁷ *Predanija i mify...*, s. 236.

⁸ *Ibid.*, s. 77.

⁹ *Ibid.*, s. 84–85.

¹⁰ Botheroyd S. ir P. F., *Lexikon der keltischen Mythologie*, München, 1995, S. 250.

¹¹ Narbutas T., *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, Vilnius, 1992, p. 168–169.

Lietuvos metraštis nurodo atsikraustančių romėnų skaičių:

„Kunigaikštis, vardu Apolonas, taip pat buvęs tame mieste, [bėgo su jais], viską pasiėmęs, o su juo – penki šimtai vien Romos patricijų. Tarp jų saloje pasirodė besančios keturios Romos patricijų giminės: Kentauro herbo – Dausprungas, Stulpų herbo – Prosperas Cezarinas, Meškos herbo – Julijonas, o Rožės herbo – Hektoras“¹². Nesiaiškiname, kodėl čia „sala“, ar tai dar vienas sutapimas, nekalbame apie vardus, herbus, genealogiją, – tie dalykai atrodo kaip pramanas. Tačiau apsistokime prie skaičių. Tie 500 turėtų būti prasmingas skaičius: „vieną dalyką senoliai atkakliai tvirtina: ateivių italų esą buvę penki šimtai kilmingųjų“¹³.

Įdomioje studijoje apie Palemono legendos ir biblinės stilistikos sąryšius Eligijus Raila šmaikštuoja, jog penketas – tai tipiškas biblinis skaičius, nors įrodymui 500 tenka dalyti iš šimto, po to penketą – į dvejetą ir trejetą¹⁴. Iš tikrųjų kaip tik Railos pastebėjimas įkvepia pažvelgti į skaičių: taip, penketas, o išties – du penketai, 500 patricijų, Palemonas ir 4 giminės – taip pat penketas. Kaip atsikrausto airių protėviai? Kiek jų? Atsakymas aiškus. Partholono atvykimas, kaip netrukus matysime, apibrėžiamas penkių asmenų grupe.

Atsikraustant Erimono vadovaujamai bangai (vis dėlto Palemonas, Eri-monas...) minima, kad iš jo kilo Le Kuinas ir keturi Temros sūnūs, Konalas, Eoganas, Kolmanas, Aed Slanė („Airijos užgrobimų knyga“)¹⁵. Yra penkios Airijos dalys, penki Airijos šventieji medžiai, penki akmenys sudaro krūvą, buvo penki Airijos užkariavimai, penki pomirtinio gyvenimo valdovai, didvyriai nešioja penkis žiedus etc.¹⁶ Apskritai penketas – indoeuropietiška realija; prisiminkime sanskritišką patarlę *panctam idam sarvam*, „viskas yra penkete“, t. y. penketas yra visų struktūrų pagrindas. Tačiau airių tradicijoje penketas ypač pabrėžiamas.

ASMUO. MITOLOGINIS PALEMONO/PARTHOLONO FONAS

Keltų mitologijos tyrinėjimuose apie Partholoną apibendrinant rašoma: „Partholonas, Seros sūnus, tėvažudys ir karalžudys. Jo tėvas padarė jį vienaakiu ir išvijo, už tai Partholonas padegė savo tėvų namus, „idant jo brolis galėtų perimti karaliaus valdžią“, ir išvyko iš savo tėvynės, Sicilijos ar Graikijos.

Jį lydėjo trys jo sūnūs ir tarnas, arba jo keturi sūnūs, vienaip ar kitaip, jų iš viso buvo penki, jo žmona ir dukterėčia. Jie pirmieji po tvano išsilapino Airijoje“¹⁷.

Anksčiau matėme kiek kitaip sudėstytus skaičius, ir Partholonas nebuvo laikomas žudiku, bet čia jau vertimo ir tradicijos niuansai.

Kol kas mums to pakanka, Partholono nuotykių Airijoje, pasibaigę jo mirtimi nuo epidemijos, čia nesvarbūs, – pamėginkime apsistoti prie mitologinio Partholono/Palemono fono.

Pradėkime nuo vienintelio mitologinio Palemono, kurį mums pavyksta aptikti. Tai graikų dievas Palemonas, – graikų mitologijoje čia esama dviejų atšakų.

Pirma šaka – Palemonas, jūros dievas. Jis buvo jūros deivės Leukofejos sūnus Melikertas, bet tai ilga istorija. Eolietis Afamantas, valdęs Beotiją, buvo Sizifo ir Salmonėjaus brolis. Jis pamilsta Kadmo dukterį Ino, kuri pagimdo jam Learchą ir Melikertą. Tačiau jo žmona Nefelė tuo pasipiktina, į kerštą įsitraukia ir Hera, po sudėtingų peripetijų Heraklio užtarimu Afamantas išneša sveiką kailį, tačiau Hera atima iš jo protą. Paklaikęs Afamantas iš lanko strėle nukauna savo sūnų Learchą, manydamas, kad tai elnias, po to ima plėšyti sūnaus kūną į gabalus. Ino, pačiupusi jaunylį Melikertą, šoka į jūrą ir paskęsta, tačiau Dzeusas už paslaugas Dionisui jos šešėlio neišsiunčia į Hada, o paverčia jūros deive Leukofėja, o jos sūnų Melikertą – dievu Palemonu ir nusiunčia į Korinto Istmą raitą ant delfino. Jo garbei Sizifas įsteigia Istmo žaidynes, vykstančias kas ketverius metus¹⁸.

Viskas painu, bet ar tokie trečiaieiliai mitologiniai personažai galėjo padėti pagrįdą lietuviškam Palemonui? Istmiečiams, be abejo, Palemonas buvo svarbus, dar svarbesnis Tirui, Sicilijai, o Kartaginai – Melkartas. Partholono atvykimas iš Sicilijos ar Graikijos šiuo atžvilgiu irgi įdomus, nes Palemonas/Melkartas yra „graikas ir pūnas“, jis Palemono vardu buvo garbinamas Istme, Melkarto – Tire, Sicilijoje ir Kartaginoje. Tačiau kokia sąsaja tarp graikų Palemono, Partholono ir lietuvių legendos Palemono? Peršasi mintis – visiems jiems bendra išsilapinimo, atsiradimo iš jūros, iš vandenių tema. Palemonas raitas ant delfino (Melkartas irgi vaizduojamas raitas ant jūros arkliuko), Palemonas/Partholonas – plaukia laivu. Ar čia neegzistuoja kokia nors indoeuropietiška mitologinė realija? Ją patvirtintų ir Partholono tėvažudystė, graikų atveju – sūnaus Learcho nužudymas. Dar vienas sąsajoms palankus graikiškas niuansas: Afamantui po sūnaus nužudymo Delfų orakulas liepia su saviškiais išvykti į šiaurę ir apsistoti ten, kur laukiniai žvėrys pavaišins jį vakariene. Afamantas ir jo palydovai Tesalijos dykrose aptinka vilkus, draskančius avis, jo išbadėję palydovai puola prie avių, Afamantas

¹² Lietuvos metraštis..., p. 42–43.

¹³ Kojelavičius-Vijūkas A., Lietuvos istorija, Kaunas, 1989, p. 59.

¹⁴ Raila E., op. cit., p. 298–303.

¹⁵ Predanija i mify..., s. 57.

¹⁶ Botheroyd S. ir P. F., op. cit., S. 131.

¹⁷ Ibid., p. 266.

¹⁸ Greivs R., Mify drevnej Grecii, Moskva, 1992, s. 177–178.

¹⁹ Ibid., s. 178.

²⁰ Ibid., s. 337, 347–348.

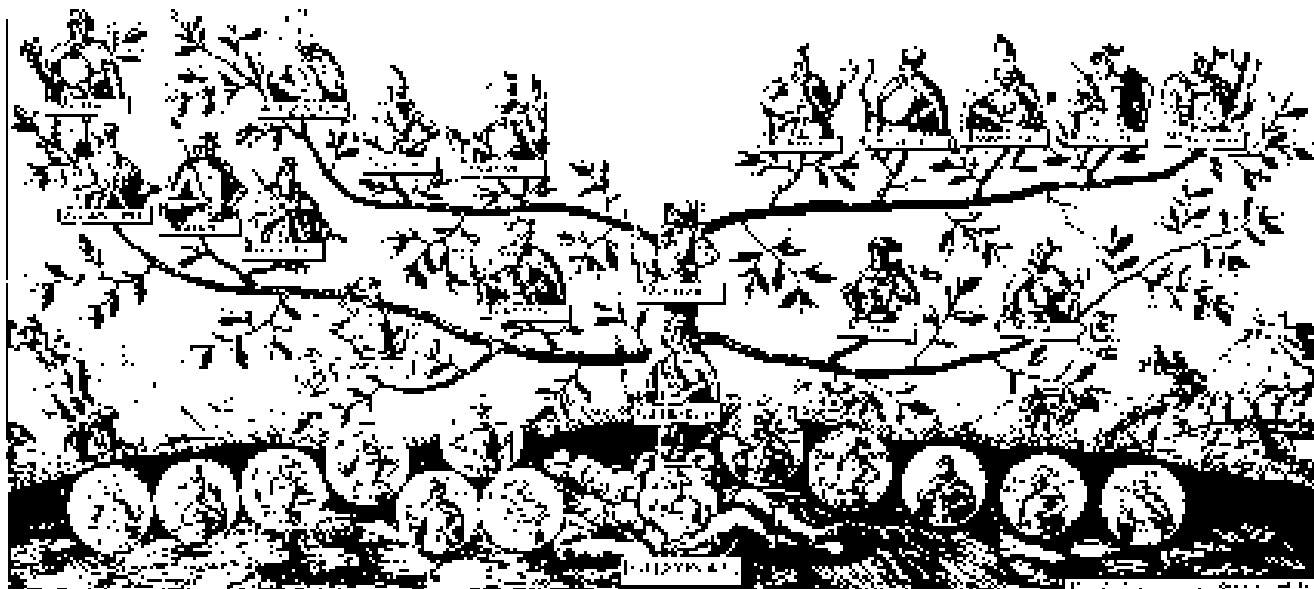
čia įkuria Alosi miestą, visa sritis imama vadinti Afamanija¹⁹. Galima spėti, ar lietuvių ir keltų tradicijoje kartais nepasinaudojama mitologiniu kelionės ir įkūrimo motyvu, jau šiek tiek standartizuotu tam tikru indoeuropiečių bendrumo tarpiniu?

Tačiau esama ir kitos Palemono mitologijos graikiškos šakos. Palemonas – tai Heraklio jaunystės vardas. Kaip tik Palemonu jis vadinamas iki pat savo (Heros atsiųsto) beprotystės priepuolio, kurio metu nužudė šešis savo vaikus, palaikęs juos priešininkais, ir dar du jų žaidimų draugus. Po to, jam atgailaujant, Delfuose pitija pirmąsyk kreipiasi į jį Heraklio vardu, šį vardą (nuo Heros) jam suteikia Apolonas²⁰. Žinome dar vieną Palemoną – vieną iš keturiasdešimties argonautų, Hetaisto sūnų²¹.

Vėl plaukiojimas. Žinoma, galima tarti, kad Lietuvos metraščio kūrėjai Palemoną nusirašė nuo argonautų sąrašo. Bet kam? Ir kodėl mums žinomoje tradicijoje Palemono/Heraklio linija nepajudinama? O ji galėjo būti žinoma. Nesiremiam ir Palemono Istmiečio/Melikerto mitologine linija, kuri toli gražu ne pagrindinė graikų mitologijoje, bet pasiknaisiojus ją buvo galima aptikti. Gal dėl to, kad abi jos per-

laivyno vadas Publijus Libonas. Tačiau tai rodo, kad medžiagą stengtasi pritempti prie Palemono vardo. Jis nelabai panašiai skamba, anaipol. Beje, jei XVI a. kas nors būtų aptikęs Heraklio/Palemono vardą, būtų juo pasirėmęs, jei ne tradicijai praturtinti, tai bent mokytumui pademonstruoti ar retorikai sustiprinti. Tad atrodytų, jog Palemono vardas galėjo priklausyti lietuvių tradicijai ir nebuvo perkeltas nei iš graikų, nei iš romėnų (ten tokio nerasta), ir, matyt, nei iš airių legendų, anuomet savo valandos tebelaukiančių Airijos vienuolynų bibliotekose.

Partholonas nužudo tėvus, Afamantas – sūnų, Palemono brolių, Heraklis/Palemonas – savo vaikus. Tada prasideda kelionė (Herakliui – jo tarnystė ir laukiantys žygdarbiai). Lietuvių Palemonas nieko nežudo (tai visai netiktų valstybės įkūrimo legendoje, ir taip galinčioje sukelti draugų ir nedraugų pamfletinį įkarštį), tačiau apie jo tėvus, žmoną (ir lietuvišką ar/ir iki tol buvusią; eventualiai – kur jo „itališki“ vaikai?) nieko nežinome, į kelią jis jų nepasiima. Sūnų jis susilaukia jau Lietuvoje. O šiaip genealogiškai Palemonas „nuogas“; jo išvykimo fone tikėtinos kokios nors žudynės, persekiojimai.



Aleksandras Tarasevičius. Lietuvos kunigaikščių genealoginis medis. 1675

nelyg aiškiai veda į Graikiją, o lietuviai apsisprendė būti romėnais? O gal į nuodugnias mitologines studijas niekas nesiruošė leisti, nes turėjo savą legendinę tradiciją. Ją reikėjo ne sukurti iš naujo, ieškant vardų, siužetų, paralelių, o tiesiog įkurdinti XVI a.? Palemonas lietuvių tradicijoje turėjo egzistuoti – jam tiesiog ieškota užnugario ne mitologijoje, o istorinėje medžiagoje, ir surastas artimiausias – Pompėjaus

Heraklis ypatingas dar ir dėl to, kad jis yra skitų protėvis, kaip tik iš jo ir moters/gyvatės gimė Agatirsas, Gelonas ir mitologinis skitų protėvis Skitas. Gelonai – skitų šiaurinės periferijos gentis, atrodo,

²¹ *Ibid.*, p. 431.

²² *Lietuvos metraštis...*, p. 42–43.

²³ *Predanija i mify...*, s. 49–50.

baltiška; Gelonas – būdinų genties tvirtovė. Visa tai galima sujungti į menamą grandinę: Heraklis/Palemonas-Skitas – skitų, Gelonas – gelonų, Agatirsas – agatirsų protėvis. Gal būta tradicijos, kuri mūsų nepasiekė ar kurios mes neįžvelgiame?

Tada galėtume samprotauti, kad „gelonai“, kilę iš Gelono, Heraklio sūnaus, turi teisę laikyti save Heraklio, taip pat Palemono palikuonimis. Taigi – Heraklis/Palemonas – Gelonas. Gal čia ir ižiūrėtume „romėno Palemono“ profilį? Tačiau kodėl Heraklis tradicijoje vadinamas Palemonu? Ar norima pabrėžti, kad jis taip pavadintas Palemono-Heraklio pirmoje gyvenimo pusėje, ar – kas irgi įmanoma – už Heraklio-Palemono ir Palemono-graikų jūros dievo slypi dar koks nors bendras provaizdis? Graikų kolonistai, išvykdami steigti kolonijas, pirmiausia pasiklausdavo Delfų orakulo, kur jiems vykti, o šis pasirūpindavo dievų globa keliautojams, būdavo paskiriamas vienas laivais persikraustančių kolonistų vadas... Bet čia priename prie graikų linijos, kurią dar reikia nagrinėti atskirai.

ANTRA FAZĖ. ĮSIKŪRIMAS

Priplaukę būsimosios Lietuvos žemės, Palemonas su bendražygiais aptinka jas esant geras, čia esama visko, ko reikia apsigyventi ir įsikurti:

„Plaukdami Nemunu aukštyn, pasiekė Dubysos upę ir, įplaukę į tą Dubysos upę, pamatė abipus aukštus kalnus, o už tų kalnų – plačias lygumas ir veržlius ažuolynus, lūžtančius nuo gausybės visokių žvėrių, visų pirma taurų, stumbrų, briedžių, elnių, stirnų, lūšių, kiaunių, lapių, voverių, šermuonėlių ir įvairių kitų, o čia pat upėse aibę nepaprastų žuvų – ne tik tų, kurios veisiasi tose upėse, bet daugybę įvairių ir nuostabių žuvų, atplaukiančių iš jūros, nes netoli Nemuno žiotys, kur Nemunas įteka į jūrą. Prie šitų upių – prie Dubysos, prie Nemuno ir prie Jūros – apsigyveno ir ėmė daugintis“²².

Į Airiją atplaukiantis pirmosios, žvalgybinės persikraustėlių bangos vadas Itas, Breogano sūnus, irgi keliauja. Geografinis vietų išvardijimas baigiasi konstatavimu: „Ištis geros jūsų žemės: gausybė čia vaisių ir medaus, javų ir žuvies, nekankina nei kaitra, nei šaltis“²³ – taria Itas. Vietiniai gyventojai, deivės Danu gentys, suvokę, kuo jiems toks pasigėrėjimas gresia, Itą nužudo. Panašūs geografiniai išvardijimai ir pastebėjimas, kad žemės geros ir tinkamos gyventi, aptinkami ir kitur; galima manyti, jog tai paprasta legendos logika – atplaukiama ir pastebima, kad „čia yra gera“, o plaukiama visada per kokias nors vietas ar pro jas. Bet visi tie natūralūs dalykai lietuvių ir

airių tradicijose išsidėstę paeiliui – krizės sąlygotas išvykimas, geografiniai klaidžiojimai, pripažinimas, kad vieta yra gera ir tinkama gyventi.

Galimas dalykas, Partholono plaukiojimo įvaizdis susijęs su bibliiniu tvano pasakojimu. Gal ir Palemono, nes vis dėlto į Lietuvą atsikraustoma laivais, kažin kodėl nepasinaudojama sausumos keliu. Į Airiją, kaip žinia, tokio kelio nėra, o Stela, Davidas, Kojelavičius pasakoja apie prūsų protėvių atsikraustymą sausuma, taip į Lietuvą atkanka ir alanas Litalanas, Litvanas, Litvas. Tačiau Palemono legenda visuomet prasideda atplaukimu. Gal taip išties nurodoma kokia nors tvano mitologema? Tik tvano pasakojime turėtų būti akcentuojama *pora*, o ne 500 kilmingųjų. Ir siužetas pernelyg pasaulietiškas, politizuotas. Jei tai ir tvanas, tai veikia ne biblinis, o parentas kita tvano tradicija, gal labiau indoeuropietiška. Tai labiau sietina ne tiek su tvanu, kiek su graikų Palemonu, vis dėlto jūros dievu. Tačiau ši sąsaja neaiški, ir sunku suprasti jos religinį foną.

Lietuvių legendinėje tradicijoje atvykėliai duoda vardus miestams, gyvenvietėms, įkuria juos. Čia svarbiau ne įvardijimų pagrįstumas, o vyksmas. Lietuvos metraštyje miestus kuria Barkus ir Kūnas, tradicija iki Narbuto jiems priskiria anekdotines vietovardžių etimologijas, bet legendos ir čia sutampa su airių sagomis, kur daug syk atvykėlių vardais pavadinamos žemės, laukai, gyvenvietės (daug tokių motyvų yra „Airijos užkariavimų knygoje“ ir „Vietų senovėje“). Atvykėliai vardų požiūriu jaučiasi tarsi tuščioje vietoje, ir tas tuštumas išgyvenamas metafiziškai giliai – jiems atvykus, savaime atsiranda nauji ežerai, išstrykšta upės.

TREČIA FAZĖ. VIETŲ APVALDYMAS IR DINASTIJOS (NEKRO)KULTO STEIGINIAI

Kol kas į keltų ir lietuvių legendinės tradicijos paraleles buvo galima ir reikėjo žiūrėti kaip į atsitiktinius sutapimus, tačiau jie tęsiasi. Tai ne „kalkės“, bet ir ne archetipai. Esama individualių personažų, istorinių ir pseudoistorinių, mitinių elementų skirtumų, bet asmenų apibūdinimas ir jų funkcionavimas nepaprastai artimi. Lietuvos metraštis pasakoja apie palemonidų kovas su totoriais, rusais, tarpusavio kivirčius, tačiau kai kada pasitaiko aiškių ideologinių mitologinių intarpų, kuriuose valdančioji dinastija pasirūpina savo religiniu užnugariu ir kulto inovacijomis. Pradėkime nuo Pajautos:

„Didžiajam Lietuvos ir Žemaičių kunigaikščiui Kukovaičiui būnant didžiuoju Naugarduko kunigaikščiu (po Skirmanto mirties), mirė Lietuvos ir Žemaičių didžiojo kunigaikščio Kukovaičio motina Pajauta, sulaukusi žilos senatvės. Ir didysis kunigaikštis Kukovaitis, my-

²⁴ Lietuvos metraštis..., p. 51–52.

²⁵ Predanija i mify..., s. 232.

²⁶ Lietuvos metraštis..., p. 44.

lėdamas savo motiną, jos atminimui pagerbti pagal jos išvaizdą pastatė stabą ir pastatė tą savo motinos Pajautos vardo stabą ties Žaslių ežeru. O tą jos stabą garbino ir Pajautą laikė deive. Paskui tas stabas supuvo, ir toje vietoje išaugo liepos. Tąsias liepas garbino ir iki mūsų dienų jas tebedievina, minėdami tą Pajautą²⁴.

Airiškame šaltinyje apie vietovardžio Taltiu kilmę rašoma:

„Kodėl taip vadinasi *Taltiu*?

O štai kodėl. Duacho Teinmino sūnaus Eochu Garbo žmona buvo Taltiu, Magnoro duktė. Šis Eochu pastatė Įkaitų Tvirtovės Taroje. Ji buvo Lugo, Skal Balbo sūnaus augintoja. Ji paprašė savo vyro išvalyti jai Kuano mišką, idant žmonės galėtų rinktis aplink jos kapą. Rūgpiūčio pradžioje ji mirė, ir Lugaidas surinko prie kapo žmones, kad apraudotų ją, kaip dera. Dėl to ir sakome *Lugnasad*.

Tai atsitiko penkiolika šimtmečių prieš Kristų, ir, kol Airijoje nepasirodė Patrikas, nebuvo karaliaus, kuris nebūtų rinkęs žmonių prie kapo [...].

Trys geisai buvo susiję su Taltiu: geisas žiūrėti į ją per kairį petį, geisas važiuoti pro ją, nenulipant ant žemės, geisas ką nors be reikalo numesti ant jos po Saulės laidos²⁵.

Geisai – tai religiniai draudimai, kuriuos dažniausiai paskelbdavo druidai, bet būdavo ir tradicijos sankcionuotų geisų. Tokių draudimų, susijusių su piliakalniais ir pan. dalykais, Lietuvoje daug. Bet čia svarbiausia – funkcinis Taltiu ir Pajautos nekrokulto sutapimas. Įžymios moters palaidojimo vieta tampa kulto centru, kuriame žmonės renkasi labai ilgą laiką, pagal airių tradiciją – iki Patriko, pagal lietuvių – „iki mūsų dienų“.

Turint omenyje Pajautą ir, beje, Birutę, mirusios žymios moters kapavietė ar jos apylinkėse esantis geografinis objektas pavadinamas jos vardu.

Palyginkime kelis kitus panašius nekrokulto steiginius. Po trečio Palemono sūnaus Speros mirties valdiniai „jo atminimui romėnų papročiu pastatė stabą ir praminė jį Spera. O paskui tie žmonės, gyvenantys aplinkui, ėmė jam atnašauti aukas ir laikyti jį dievu. Paskui, kai tas stabas sutrūnijo, jie garbino tą ežerą bei vietą ir laikė dievu“²⁶, o Kukovaičiui mirus, jo sūnus Utenis „savo tėvui atminti padirbo stabą ir pastatė jį prie Šventosios upės ant vieno kalno, netoli Deltuvos. Ir tajį garbino ir laikė dievu. Paskui tas stabas supuvo, o ten išaugo miškas. Ir žmonės garbino tą mišką ir pavadino jį savo valdovo Kukovaičio vardu“²⁷. Airiškame šaltinyje teigiama: „Sen Germaną

užpuolė keturi Datos sūnūs, užmušė jį ir iškasė jam kapą. O prieš mirtį jis prašė jų rengti Raudų sueigas prie jo kapo ir amžiais vadinti tą vietą jo vardu“²⁸. Rinkimasis apie didvyrio, valdovo ar valdovės kapą, vardo vietovei su-teikimas, ilgalaikis nekrokultas – būdinga tiek airiams, tiek lietuviams.

Šventaragis patenka į Lietuvos metraščio legendinę dalį kaip kunigaikštis, pradėjęs mirusių valdovų deginimo paprotį Vilniuje. Apie Šventaragio religinę reformą, semantiką, vardo etimologiją rašyta daug. Tačiau kaip valdovas jis menkai tepasižymėjo, net legendos sąlyginis laisvumas neįkvėpė jam istoriškumo dvasios. Jis labai mitologizuotas, kartais darytos prielaidos, kad Šventaragio legenda esanti lietuviškas (Rytų Lietuvoje išsigalėjęs) Sovijaus mito variantas ar atmaina.

Albertas Vijūkas-Kojelavičius apie Šventaragį pasakoja: „Rimgaudas [...] Uteniui, Lietuvos ir Poleksijos kunigaikščiui [...] mirus, tapo išrinktas kunigaikščio Šventaragio, beveik kūdikio, globėju“²⁹. „Pirmas iš lietuvių valdovų didžiuoju kunigaikščiu pasiskelbė Rimgaudas, Palemono vaikaičio Gimbuto sūnus. [...] teisėtas paveldėtojas ŠŠventaragis, globos dingstimi beveik visai nušalintas nuo valdymo, buvo verčiamas tol laukti jam priklausančios valdžios, kol per klastą ir apgaulę viešpatavo Rimgaudas palikuonys“³⁰. Rimgaudui mirus, „rodos, Šventaragiui turėjo nušvisti viltis atgauti tėvoniją: nė viena piliečių grupė nebūtų rodžiusi nepalankumo tiems pasikeitimams, jei kunigaikštis tam būtų ryžęsis. Tačiau dėl jauno amžiaus, o gal dėl per daug švelnaus būdo, būdamas, be to, nedrąsus, jis pasikliovė atsargių žmonių patarimais, pasitenkindamas Žemaitija, kurią jau neseniai buvo užleidę valdyti, ir ginčo dėl Lietuvos nepradėjo“³¹. Po to jau kalbama apie senyvą Šventaragį, ramiai nušalyje pragyvenusį jam skirtus metus ir gilioje senatvėje kelis metus dar pavaldžiusį ir sūnui Gerimantui (kitur tai Skirmantas) liepusiam jį palaidoti Neries ir Vilnelės santakoje. Apie šį priesaką jau kalbėta daug, bet susitelkime ties Šventaragio biografijos įvadu – pernelyg jaunas neryžtingas kunigaikštis, nustumtas nuo valdžios, jo vardas – Šventa-Ragis.

Dabar vėl pažvelkime į „Vietų senovę“:

„Kodėl taip vadinasi Karn Furbaidė ir Etnė?

O štai kodėl. Etnė, Eochaido Feidlecho dukra, Konchobaro, Neso sūnaus žmona, buvo Furbaidės motina. Ir pasakė druidas Klotru kitai Eochaido Feidlecho dukrai, kad ji žus nuo jos sesers sūnaus rankos. Tada Etnė iš rytų išsiruošė į Kruachaną, idant ten pagimdytų, tačiau ją aplenkė Lugaidas Sriabas Dergas, Klotru

²⁷ *Ibid.*, p. 51–52.

²⁸ *Predanija...*, s. 221.

²⁹ *Kojelavičius...*, p. 92.

³⁰ *Ibid.*, p. 94.

³¹ *Ibid.*, p. 98.

³² *Predanija i mify...*, s. 230.

³³ *Kojelavičius...*, p. 94.

³⁴ *Predanija i mify...*, s. 87.

sūnus, ir paskandino Etnę upėje, kuri dabar vadina ma jos vardu. Po to Lugaidas iš jos iščių išrėžė sūnų, kuris buvo vardu Furbaidas Fur Benas, nes du ragai augo jam ant smilkinių. Kai buvo pagrobtas jautis iš Kualngės, jam buvo septyniolika metų. Jis tada išvyko atkeršyti už savo motiną, ir Klotrunu krito nuo jo rankos. Lugaidas leidosi vyti Furbaido ir užmušė jį ant Sliab Uilen viršūnės ir pastatė ten kairną, po vieną akmenį kiekvienam, kuris buvo su juo [...]“³².

Žinoma, šioje versijoje su Šventaragiu Furbaidą sieja tik jaunumas ir ragai, bet turėkime omenyje, kad Kojelavičius kitaip aiškina tradiciją, stengdamasis suteikti legendai kuo istoriškesnį pobūdį: gal Šventaragi taip sunku buvo įterpti į valdovų sąrašą, kad jis legendoje tiesiog žuvo jaunas? Su Furbaido mirtimi siejamas kalnas, ant kurio surenčiamas akmeninis kairnas, t. y. nekrokulto statinys. Šventaragio laidotuves lydi Skirmanto/Gerimanto įsteigta šventovė – tiesa, viskas, atrodo, vyksta pakalnėje, o ne ant kalno. Šventaragiui ir Furbaidui būdinga ir tai, kad jie jaunystėje pašalinami iš žaidimo. Kodėl lietuvių tradicijoje Šventaragis vis dėlto sugražinamas į sceną ir jam leidžiama sulaukti gilios senatvės – atskirai nagrinėtinas klausimas.

Dar vienas siužetinis sutapimas. Lietuvos metraščiuose, kalbant apie valdovų kaitą, jie išsyk netituojami didžiaisiais kunigaikščiais, o tai įdomu: kas trukdė prasimančius Palemoną padaryti išsyk didžiuoju kunigaikščiu ar, beje, karaliumi? Bet didieji kunigaikščiai atsiranda tik su Rimgaudu. Kojelavičius aiškina taip: „Pirmasis iš lietuvių valdovų didžiuoju kunigaikščiu pasiskelbė Rimgaudas, Palemono vaikaitis Gimbuto sūnus“³³. Pagal airių knygą „Auklėjimas dviejų taurių namuose“ pirmu Airijos karaliumi tapo tik paskutinės atvykėlių bangos vadas Erimonas: „Jį vadino Erimonu Didžiuoju, Milio sūnumi [...], jis buvo pirmas Airijos karalius“³⁴. Vėl sutapimai, kurie savaime nebūtinai turėtų būti laikomi esminiais. Prisiminkime dar ir grandinę: Partholonas (Sera)/Nemedas, Palemonas (Spera)/Nemunus.

Atvykėliai Airijoje suteikia vardus ir pavadinimus upėms, ežerams, jie keičia reljefą – tiek konkrečia veikla (išvalo teritorijas nuo krūmynų, miškų), tiek ir „fiziškai/metafiziškai“ – tiesiog jiems išsilaipinus netrukus susiformuoja nauji slėniai, ežerai, kartais jų atsiradimas siejamas su didvyrių žūtis vietomis, palaidojimais ir pan.

Lietuvoje puikiai žinomi panašūs pavadinimai. Tiesa, jie su Palemonu ar su kokiais nors atvykėliais nederinami, dažnai tepasakoma, kad tai atsitikę seniai,

o kartais net prieš keliasdešimt metų ar šimtmetį.

Airių knygoje „Vietų senovė“ apie Loch Garmano ežero atsiradimą rašoma: „Garmanas Glasas, Dega sūnus, buvo čia palaidotas, ir, kai rausė jam kapa, išsiveržė laukan ežeras“³⁵. Arba kalbant apie Loch Ojrbseno ežero atsiradimą: didvyris Ojrbsenas buvonukautas šioje kovoje ir stovintis palaidotas prie Kujliu, tačiau iš po jo ištryško ežeras ir užtvindė kapa“³⁶ („Vietų senovė“, 159). Lietuvių padavimuose ežeras atsiranda netyčia atspėjus jo vardą: „kai tik ištarė „juodas“, atsirado iš kažki kur vanduo ir, kur buvo jų grikliai, paplūdo ežeras. Tame ežere nuskendo ir ta motina su mergaite, kuri ištarė žodį „juodas“, arba: „tuojau iš upelio išsipykęs vanduo, užsėmęs tą kaimą ir viską, kas tik buvo“³⁷. Tiesa, airių sakmėse ežeras, šaltinis užtvinsta ne atspėjus jo vardą, bet mums įdomu, kad tie padavimai apie konkrečių ežerų atsiradimą airių tautosakinėje tradicijoje yra didesnių segmentų dalys, siejami su pirmųjų atsikraustėlių veikla. Bet ir airiams, ir lietuviams visiškai suprantama, jog ežeras gali atsirasti „istoriškai“, tačiau ne laipsniškai formuodamasis, o prapliupdamas, užklupdamas. Įtikėtina, kad lietuvių padavimai yra mitologinio legendinio ciklo detalės. Pvz., kaip lietuvių Velnias, keičiantis ir pertvarkantis reljefą lietuvių sakmėse ir padavimuose, taip kraštovaizdį tvarko ir airių dievas Dagda³⁸.

Štai vienas lietuvių padavimas apie akmenimis pavertus brolius:

„Labai seniai gyveno du broliai. Nusibodo jiems kartu gyventi, todėl sumanė persiskirti. Jie buvo medžiotojai. Todėl sumanė persidalinti mišką, kuriame medžiodavo. Vieną kartą nuėjo abu į mišką. Bet kaip jiems persidalinti – giria didelė ir tanki, jos viduriu eina bala. Vienas sako: „Einam prie tos balos, vienas paimkim į rytus, o antras į vakarus nuo tos balos, ši riba skirs mus“. Antrasis brolis pritarė. Nuėjo prie tos balos, palaužė keletą šakelių ir buvo perdalintas miškas. Bet kuriam dabar paimti į vakarus, ir kuriam į rytus, taip ir negalėjo nuspręsti. Į rytus buvo tankesnis miškas, jame buvo daugiau ir žvėrelių, todėl abu norėjo paimti. Taip jiems besiderant, iš kažkur atsirado senelis su žila barzda. Priėjęs prie brolių, užklausė jų, kokių reikalu jie taip garsiai derasi. Broliai visą reikalą ir sumanymą išdėstė seneliui. Senelis tarė: „Mieli vaikučiai, mums Dievas liepė būti vienybėje, vienas nuo kito niekur nesiskirti, o kartu gyventi, nes vienybė yra galybė“. Broliams tai baisiai nepatiko, norėjo senelį primušti. Vienas užsimojo lazda ir buvo bešeriąs seneliui, o antras griebė strėlę. Bet senelis atsitraukęs tarė:

³⁵ *Predanija i mify...*, s. 225.

³⁶ *Ibid.*, s. 239.

³⁷ *Ežeras ant milžino delno. Lietuvių liaudies padavimai*, Vilnius, 1995, p. 63–64 ir kt.

³⁸ *Predanija i mify...*, s. 63.

³⁹ *Ežeras...*, p. 55–56.

⁴⁰ *Predanija i mify...*, s. 147.

„Jei jau jūs taip norit persiskirti, tai šekit – dabar iki pasaulio pabaigos nesueisita!“ Taip tarus, broliai pavirto akmenimis, o tarp jų virto gilus griovys. Tie du akmenai ir tas griovys ir dabar dar tebėra Suodžių kaimo miške, vidury balos³⁹.

Dabar airių legenda iš knygos „Fingeno regėjimas“: Fingenas šventąją Samain šventės naktį regi slapčiomis visoje Airijoje vykstančius slėpiningus dalykus, kas tai yra, jam paaiškina žynė moteris: „Du neliesti kapai Sliab Mise. Juose palaidoti du Milio Espaino sūnūs, Eberas ir Eremonas, kurie tarp savęs pasidalijo Airiją ir paėmė žemes, vienas į rytus nuo kalno, kitas į vakarus. Ir išpranašavo Milio sūnūs, kad, kol jų kapai nepavirs viena vieta, Airijoje nebus vieningos valdžios. Du druidai palaidojo brolius – Uaras ir Eitiaras jų vardai. Šią naktį kapai pavirto viena vieta...“⁴⁰ Milis Espainas – tai Milis iš Ispanijos, legendinis Airijos valdovų Eremono ir Ebero, penktos atsikraustėlių bangos valdovų, tėvas, bet svarbu, kad Airijoje pasibaigia Lietuvoje ištartas prakeikimas, ir matome dar šalies/teritorijos padalijimą į rytus ir vakarus. Žinoma, folkloro elementų sutapimai nestebina, bet čia galima patirti, jog sutampa ne tik detalės, bet ir esminiai dalykai.

IŠVADOS

a) Lietuviškos Palemono legendos turinys nėra pramanas. Ji sudaryta iš mitologiškai ir religiškai verifikuojamų dėmenų, ir galima spręsti, kad Palemono legenda remiasi *autentiška religine mitologine tradicija*, kurios turinys turbūt yra pranešimas apie mitinius pirmeivius, kuriančius, pertvarkančius reljefą, steigiančius miestus, gyvenvietes, teikiančius vardus gamtos objektams. Metraščiuose ir kronikose aptinkama Palemono legenda yra perdaryta, įterpus istorinių ir sunkiai istoriškai verifikuojamų asmenų, taip pat mitinių personažų, ir dėl ideologinių sumetimų nukreipta į Romos pusę. Tačiau pati legenda turi atitikmenų lietuvių padavimuose ir apskritai tautosakoje.

b) Palemono legendos mitologiškumas nei paneigia, nei patvirtina jos istorinį turinį, – jei lietuviai ar jų protėviai turėjo gyvybingų legendų apie savo protėvių atsikraustymą, jos negalėjo nebūti mitologizuotos, t. y. nebūti suderintos su tradicijoje dominuojančiais religiniais mitologiniais vaizdiniais.

c) Palemono legendą palyginus su airiška tradicija, galima spėti, kad nemažai lietuvių padavimų yra platesnio vientiso legendinio mitologinio pasakojimo detalės, šiuo metu išbyrėjusios iš konteksto.

d) Lietuviškų Palemono atsikraustymo legendų turinys yra atsiradęs jungiant ir komplikuojant vaizdinius iš tų pačių mitologinių vaizdinių komplekso, kuriuo rėmėsi ir airių padavimai bei legendos apie Airijos užkariavimus.

Kitaip tariant, airių ir lietuvių legendos remiasi bendra provaizdžių sistema. Pastarąją išvadą kol kas galima formuluoti tik taip, nes toliau prasideda prielaidų sritis. Galimas dalykas, indoeuropietiška legendinė mitologinė tradicija čia susijusi su pirmaisiais atvykėliais, didžiaviryū, pirmųjų žmonių, gal tvano laikotarpiu, laikais po pasaulio atsiradimo, tačiau šią prielaidą vis dėlto paneigtų daug specifinių airių ir lietuvių tradicijos sutapimų. Antra vertus, jų pernelyg mažai, kad galėtume daryti prielaidą apie tiesioginius intensyvius lietuvių ir airių kontaktus (tai nėra neįmanoma, airių legendose gausu neidentifikuotų užjūrio žemių rytuose, pavyzdžiui, Lochlanas, kurį tyrinėtojai mano buvus Germanijoje ar Skandinavijoje, iš Lochlano kyla viena iš ateivių bangų). Vis dėlto šią prielaidą pagrįsti vargu ar kada pasisektų. Trečia prielaida, mano supratimu, siūlytų vaisingiausią kelią, kuriuo remiantis būtų galima kiek pasiaiškinti ir antrą. Tai keltų/baltų, *keltobaltų*, prielaida, vertintina archeologiniu, istoriniu, filologiniu (ką reiškia, pavyzdžiui, keltiškai paaiškinamų vietovardžių gausa Lietuvoje) ir galiausiai religiniu ir mitologiniu žvilgsniu. Mūsų samprotavimai palietė tik perdirbtą, istoriškai ir ideologiškai pakeistą legendinę Palemono tradiciją, kuri galingame keltobaltiškų religinių analogijų žemyne yra tik periferinis pusiasalis. ☒



Naujasis ŽIDINYS

— AIDAI

Pasauliniame tinkle!

<http://www.aidai.lt/zidinyas>